
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО ТА МОВОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2Гор:82.0

DOI 10.31654/2520-6966-2024-24F-110-5-16

Любецька В. В.

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
hour.mirgorod@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3774-8883

Про предмет і градацію сміху в художньому світі М. В. Гоголя

Стаття присвячена розгляду та осмисленню предмета гоголівського сміху, а також сміховій градації в художньому світі М. В. Гоголя. Гоголівський сміх характеризується не тільки як сміх «амбівалентний» (за М. М. Бахтіним), але точніше як сміх, що має різні градації. Святковий сміх у М. В. Гоголя може обернутися злим висміюванням. Поруч із «справжньою веселістю» сміх у гоголівських «побреженьках» викликає й страх. У статті автор звертає увагу і на те, що «уміння посміятись» у М.В. Гоголя поєднується з умінням «істинно възблаговіти». У подальшій творчості сміх, спрямований на людину, наблизений до сліз. Такою є скорботна повість про вкрадену шинель, що являє нам сльози не після сміху, а разом з ним. Питання про силу «сміху» і його «предмет» виникає вже в комедії «Ревізор», де М. В. Гоголь прагне не насмішити глядача, а нагадати про неминучу Божу відплату, про Суд Христов, на який повинна очікувати кожна людина. Тема Страшного Суду набуває свого розвитку у поемі «Мертві душі», головна ідея якої – духовне воскресіння пропалої людини. Письменник створює гротескно-виразні образи, наділені якостями, доведеними до надмірності. «Мертві душі» пронизані сумною іронією, що допомагає виявити об'єктивні суперечності дійсності, наповнені сміхом гірким і очисним. Шлях від смішного і несерйозного до духовного відкриття й одкровення через сміх може здатися абсурдним, але для стилю М. В. Гоголя цей шлях доленосний.

Ключові слова: сміх, кумедне, страшне, іронічне, гротеск, обертон, стиль, лад.

Українське народно-святкове, ярмаркове життя у М. В. Гоголя передається суто народним, святковим сміхом (цей сміх стихійно-матеріалістичний, як «вільний сміх бурсака» – виразника народної

свідомості, сміх веселий та життєвий). У ранніх повістях письменника (цикл «Вечори на хуторі біля Диканьки») засобом відтворення та оновлення світу є сміхова народна культура. У ній розкриваються та розвиваються такі сторони образу, які у серйозних формах, особливо в умовах офіційної культури, не можуть розкритися. Внутрішня сутність сміху відкриває діяльність людського духу і думки. З іншого боку, сміх «мимовільний», тимчасово він позбавляє людину її особистої волі, самовладання. «Над чим саме та чому саме ми сміємося – це то сьак, то так розкривається... у самому процесі сміху, і тут завжди можлива гра смислових переходів й переливів; нею, власне, сміх і живе» [1, с. 349]. М. М. Бахтін ідеалізував сутність сміху, висловивши «правду сміху», який «умертвляючи народжує, знищуючи оновлює, знижуючи підносить» [2]. Однак у християнстві ставлення до сміху – обережне та недовірливе, як до небезпечної стихії. С. С. Аверінцев зазначає, що, звісно, є у нашій культурі і Святки, і Масляна перед Великим Постом [1, с. 362], але «сміхотворство» залишається гріхом, у якому православний має покаятися. Таким чином, залишається непоміченим, як самодостатній, непорочний, святковий сміх у М. В. Гоголя може обернутися сміхом недобрим та злим осміянням. Це вже сміх не тільки життя дійсного, а й сміх потойбічний, пов'язаний зі «страхом» страшного, нечистого. У ранніх повістях ми вже зустрічаємося з цими обертонами сміху. Поряд із «справжньою веселістю», осміянням чорта, якого можна дурити, пороти, їздити на ньому верхи, сміх у гоголівських повістях викликає страх: страшно сміється Петрусь, згадавши, як убив Івася, сміється норавлива Оксана, випробуючи Вакулу, сміється панночка русалка, і тремтіння бере від такого сміху. Сміх панночки-русалки у повісті «Травнева ніч, або Утоплена» лякає молодого героя, і з трепетом він розуміє, що зустрів утоплена: «Вся вона була бліда, як полотно, як сяйво місячне; та яка ж вродлива, яка красна! Вона засміялась!.. Левко здригнувся» [3]. Подібним сміхом, що спокушає, «заходиться» і русалка в «Вії»: «Вона обернулася до нього – і от лице її з очима ясними, блискучими, пронизливими, вриваючись у душу співом, вже наближалось до нього, вже зринало поверх води і, затріпотівши блискотливим сміхом, віддалялося; і от лежить вона на спині... Вона вся тремтить і сміється в воді...» [3]. Характерно, що сміх прекрасної полячки в повісті «Тарас Бульба» теж «блискучий», «осяйної сили», як і у представників нечистої сили: «Щонайдзвінкіший і гармонійний сміх долетів до його вух. Він підвів очі й побачив біля вікна панну такої краси, якої ще зроду йому не траплялося бачити: чорнооку й білу, як сніг, осяяний ранковим

рум'янцем сонця. Вона щиро сміялася, і сміх надавав осяйної сили її сліпучій красі. Він сторопів» [3]. М. В. Гоголь не дарма вкладає сміх у уста своєї героїні, яка стане причиною зради та загибелі Андрія.

Детальніше зупинимось на повісті «Страшна помста», у якій пролягають важливі особливості гоголівського стилю: сміх, що заперечує, страх, химерність, парадоксальність образного бачення. Сміх у повісті страшний тому, що він заслоняє духовний початок у людині. Один із головних героїв – чаклун, що є «образом сатани». Чаклун – «сміхач», «вивернений чорт», який **СМІШИТЬ** натовп. Але сміх швидко припиняється, бо він не радісний, світлий, а бісівський, диявольський. Чаклун відволікає сміхом, це як дія чарів, «напущених» на живих людей. Сам чаклун мертвий від самого початку, духовно, у нього навіть немає імені, а без нього руйнується свідомість цілісності душі людської та єдності її ідеалу, свідомість, якою зумовлена віра в Бога, віра в органічну єдність життя. Предметний світ усередині художнього твору має осмислюватись і співвідноситись з героєм як його оточення. Але у «Страшній помсті» все перевертається, предмети не протиставляються «мертвому» герою. «Йому ввижалося, що все з усіх боків бігло ловити його: дерева, обступивши темним лісом, і наче живі, киваючи чорними бородами і витягаючи довге гілля, силкувалися задушити його; здавалося, що зірки бігли поперед нього, показуючи всім на грішника; сама дорога, здавалося, мчала по слідах його» [3]. Це звучний голос долі, що прирікає та застерігає, дивне і жахливе в одному: живі предмети і мертві люди; «мертві ховають своїх мерців». Чаклун опредмечується, у нього «мертва душа» (отожнення «живого» і «мертвого»). Слово про мертвого стилістично глибоко відрізняється від слова про живого. Так ось про чаклуна говорять завжди як про мертвого, як про його безбожних предків. Повстали з могил мерці – пророцтво про прийдешню помсту, відплату за гріхи. Катерина закликає батька покаятися, бо після кожного скоєного ним вбивства, мерці підіймаються з могил. Мерці – двійники чаклуна, що мертво воскресли для помсти: «Ухопив вершник страшною рукою чаклуна і підняв його в повітря. Умить помер чаклун і розплющив після смерті очі. Та вже був мрець і дивився, як мрець. Так страшно не дивиться ні живий, ні воскреслий. Поводив він навколо мертвими очима і побачив мерців, що піднялися від Києва і від землі Галицької, і від Карпат, як дві краплі води схожих обличчям на нього. Ще раз засміявся лицар і кинув його в безодню» [3]. Мертві предки-двійники – один із страхів чаклуна. Двійник завжди вривається у самосвідомість цього героя, замунюючи його чистоту: «Йому здавалося, ніби хтось

сильний **вліз у нього** і ходив всередині його і бив молотами по серцю, по жилах... так страшно відбився у ньому той сміх!» [3]. Чаклун, чуючи сміх вершника, що раптом відкрив очі, сміх мерців, наче вперше відкриває свою подвійну природу. Осміяння чаклуна, дійсне або таке, що здається йому, межує з переслідуванням і виключає людину із спільноти людей. Над чаклуном сміялися завжди, він ніби породжений сміхом і заради сміху. Катерина переказує поголос про чаклуна: «Кажуть, що він народився таким страшним... і ніхто з дітей змалечку не хотів гратися з ним ... як страшно розповідають: що немов йому все ввижалося, ніби всі сміються з нього. Чи зустрінеться темного вечора з яким-небудь чоловіком, то йому одразу й здавалося, що той розкриває рот і вискалює зуби. І на другий день знаходили мертвим того чоловіка» [3]. Підкреслимо триразове повторення цієї сцени: сміх коня, уявний сміх схимника і, нарешті, вершника. Повторюється і вид того, хто сміється – відкритий рот, зуби, що білють. «Тут повернув він додому... Вже хотів він був перескочити з конем через вузьку ріку, що виступила рукавом серед дороги, як враз кінь на всьому скаку спинився, повернув до нього морду, і, о диво, засміявся! Білі зуби страшно блиснули двома рядами у мороці. Стало дибом волосся на голові в чаклуна» [3]. У сцені зі схимником момент страшного посилюється ще й асоціаціями з мертвим черепом, що оскалився: «Ти смієшся, не говори... я бачу, як розтягся рот твій: от білють рядами твої старі зуби!» [3]. Сповнений страху, чаклун звертається до святого схимника: «Отче! молися за пропащу душу!» [3]. Але до каяття чаклунові далеко й: «...святі букви у книзі налилися кров'ю. Ще ніколи в світі не було такого грішника!» [3]. Здійснюється вбивство святого схимника, шляху назад немає і немає спокути. Чаклун-старий, як найвище втілення злої волі, схильний не тільки до гніву, а й страху. Згадаймо, як, чаклуючи, він бачить незнайоме обличчя: «І страшного, здається, в ньому мало: а непереборний жах охопив його» [3]. Це обличчя Івана, його карника, який теж сміється. Прохання Івана звучить так: «...щоб повеселився б я, дивлячися на його муки!» [3]. (порівн. зі сміхом братовбивці: «Засміявся Петро і штовхнув його списом» [3]). «Помста» накопичує моменти «страшного» та «смішного» (страх Катерини та її сім'ї, страх чаклуна – особливості стилю повісті; страх Господній, який є рятівним – невідомий героям у даному творі). У повісті і Бог зображений не милосердним, тому що від нього йде функція осміяння, такий масштаб гоголівського гротеску. Бог стає уособленням не любові, а справедливості. Богу залишено лише одну функцію: роль виконавця

злісного задуму. Автор визнає, що мстиве почуття Івана – поза правдою Гірського світу: тому і позбавлений месник Іван здобуття Царства Небесного. Насолода помстою замінює райське блаженство – і сила гоголівської образотворчості, гоголівської мови мимоволі змушує читача співчувати такому збоченому розумінню справедливості.

Найбільш страшне, за безпосереднім ефектом страшніше за «Страшну помсту», гоголівське творіння, найбільш безвихідне, незбагненне – повість «Вій». Незбагнення «Вія» перш за все полягає в дивному поєднанні рис, здавалося б, несумісних – сміху та страху, побуту та дива, краси та потворності, що, як уже було сказано, є невід'ємною складовою стилю письменника. Смішна «бурсацька» історія, яка починається дурницями, викликає кумедний сміх, піднімає з безодні свідомості найтемніші сили, змушуючи розмірковувати про долю людську, про буття людини. Комічне подолання злої сили в цій повісті неможливе, і Хома пропадає від свого страху та зневіри. Різка подробиця у повісті – вид церкви, в якій нещасний філософ має відспівувати відьму: «Дерев'яна церква, чорна, зеленим вкрита мохом, з трьома гострими банями, сумовито стояла на краю села. Примітно було, що в ній давно вже не було ніякої одправи» [3]. Здається, що у світі немає жодної опори для віри. З церквою пов'язаний дух зневіри, в ній давно не відбувається служба, а у фіналі вона настільки оскверняється всякою нечистістю, що ніхто не знайде тепер до неї дороги. У «Вечорах на хуторі біля Диканьки» М. В. Гоголь слідує двом різним традиціям (німецький романтизм і український фольклор), намагаючись пов'язати їх єдністю стилю. Повісті можна розташувати за рівнем наростаючої похмурості (від сміховинної чортівні у «Пропалій грамоті» до «Страшної помсти», де сміх майже замовкає), за гумором стоїть демонологія, де навіть у храмі немає порятунку. Перехід від «Вечорів на хуторі біля Диканьки» до «Миргорода» виявився переломним моментом у творчому пошуку М. В. Гоголя. Головна тема М. В. Гоголя – «комедія життя». Г. В. Ф. Гегель стверджує, що сміхом у комедії руйнуються не справжні цінності, але їх спотворення, наслідування їм. Але парадокси гоголівської веселості – це сміх, що породжує крайню зневіру, і навпаки – зневіра, що породжує сміх, а також сміх, що заперечує, який легко може стати руйнівним основи життя початком, оскільки він може представити в безглуздому вигляді найсвітліші сторони буття, і від цього стає страшно. Сміх, який виступає проти зла, сам може бути злим, одностороннім, руйнівним. Однак у М. В. Гоголя «вміння посміятися» поєднується з умінням

«істинно возблагоговіти». У подальшій творчості сміх, спрямований на людину, наблизений до сліз. Такою є повість «Шинель», яка займає особливе місце у циклі петербурзьких повістей. М. В. Гоголь, звичайно, не приховує своєї іронічної усмішки, коли описує духовну обмеженість Акакія Акакійовича – людини боязкої, забитої, прибитої злиднями. Однак коли Башмачкін пограбований, позбавлений «коханої» шинелі та відкинутий «значною особою», М. В. Гоголь палко співчуває своєму герою. Сумна повість про вкрадену шинель показує нам сльози не після сміху (як писав В. В. Розанов), а водночас із ним («видимий світові сміх крізь невидимі світові сльози»). Одна із «заповідей блаженств», згідно з апостолом Лукою, сповіщає: «Блаженні ті, що нині плачуть, бо будуть сміятися» (Лк, 6:21). Це висловлювання не про самоцінність сміху в цьому житті, а про воздаяння в іншому житті; воно визначає корінний взаємозв'язок сміху і плачу, звідси і «сміх, що плаче» М. В. Гоголя. Болісно намагаючись усвідомити проблеми своєї творчості, письменник зізнається в «Авторській сповіді», що причина веселості перших творів, полягала у певній душевній потребі. Щоб подолати «припадки туги», доводилося вигадувати «смішне», зовсім не думаючи про те, навіщо це, навіщо і кому від цього вийде якась користь. Стараючись здолати дух засмучення суто естетичними засобами, М. В. Гоголь досяг висоти духовного бачення, зіткнувся з фатальними питаннями, упоратися з якими не можна було без віри в Бога. Певною мірою сміх М. В. Гоголя був для нього «спокусою», але й прагнув виступати як відчайдушний заклик до істинного: Саме дар сатиричного письменника стає джерелом спокус. Однак у мистецтві М. В. Гоголь зумів досягти найвищих вершин, усвідомивши природу своєї геніальності і упізнавши «спокусливе» не лише у зовнішньому світі, а й у глибині своєї душі. М. В. Гоголь як художник мав бути таким, щоб сказати світові своє слово, і все, що він говорить про себе як про людину, має відношення і до нього, як художника, митця. Коли М. В. Гоголь перестав смішити і заговорив про Бога (долучення до ладу, що дає справжню неминучу радість), ніхто не повірив, що комічний письменник може бути учителем.

Питання про силу «сміху» і його «предмет» виникає вже в комедії «Ревізор», де М. В. Гоголь прагне не насмішити глядача, а нагадати про неминучу духовну відплату, на яку повинна чекати кожна людина. Протягом роботи над п'єсою М. В. Гоголь нещадно прибирив із неї елементи зовнішнього комізму. За комічним, майже водевільним сюжетом у «Ревізорі» весь час стоїть неприваблива і сувора дійсність,

відчувається драматична напруженість, що так різко позначилася у фіналі, в «німій сцені», якій М. В. Гоголь надавав виняткове значення. Комічний ефект у п'єсі ґрунтується на «недорозумінні». Кожен із персонажів під впливом страху викривлено тлумачить слова іншого. І так у всій комедії: брехня береться за правду, а правда – за брехню. Неспинно бреше не тільки Хлестаков, відчайдушно брешуть усі герої, намагаючись показати себе і «ввірену» їх спостереженню справу в якнайкращому вигляді. Хлестаков – уявний ревізор, уособлює караючий «рок», відплату для користолобців і удавальників, які, самі того не помічаючи, духовно гинуть. Наприклад, Городничий щиро вважає, що «нема людини, що за собою не мала б яких-небудь гріхів. Це вже так самим богом заведено...» [3]. Амос Федорович Ляпкін-Тяпкін гадає, що «грішок від грішка різниться. Я кажу всім одверто, що беру хабарі, але чим хабарі? Хортенятами. Це зовсім інша річ» [3], – тобто суддя впевнений, що хабарі хортівими цуценятами зовсім і не хабарі, натякаючи Городничому, що «в кого-небудь шуба коштує п'ятсот карбованців, та дружині шаль...» [3]. На що Городничий, підшукуючи собі виправдання, відповідає: «Зате ви в бога не віруєте; ви до церкви ніколи не ходите; а я, принаймні, у вірі твердий і кожної неділі буваю в церкві» [3]. Звичайно, такі запевнення у «твердості віри» викликають гіркий сміх, який посилюється, коли Городничий дає розпорядження підлеглим: «Та якщо питають: чого не збудована церква при богоугоднім закладі, на яку тому п'ять років було асигновано суму, то не забули б сказати, що почала будуватись, але згоріла» [3]. Городничий, як і інші герої «Ревізора», відчуває свою гріховність, але водночас не вважає, що його вільнодумні дії є злочинними, адже відбуваються вони звично і без злого наміру. Так, Городничий каже: «Грішний, багато в чому грішний... Дай тільки, боже, щоб з рук зійшло швидше, а там я поставлю вже таку свічку, якої ще ніхто не ставив...» [3]. Герої п'єси все більше і більше відчувають почуття страху, про що свідчать репліки та авторські ремарки (*витягнувшись і тремтячи всім тілом*). Чиновники так налякані, що не можуть розглянути справжнє обличчя Хлестакова, який набуває рис демона, піддавшись спокусі лукавого. Але бояться вони земного засудження та покарання, а не Страшного Суда, який зображено М. В. Гоголем символічно – у розв'язці комедії, коли має з'явитися справжній ревізор. Ця звістка, принесена жандармом, справляє апокаліптичну дію на героїв п'єси. Слід звернути увагу на характерну ремарку М. В. Гоголя: «Сказані слова вражають, як громом, усіх. Звук подиву однодушно вилітає з

дамських уст; вся група, враз перемінивши пози, залишається скам'янілою» [3]. «Скам'яніння» – свідчення смиренності, яке, за задумом письменника, має проникнути і до зали, змушуючи поміркувати глядачів над своїм життям. У «Ревізорі» лише сміх був названий М. В. Гоголем «єдиним чесним обличчям», тут ми маємо справу не з глузуванням, а з драматичним вираженням смішного. У «Розв'язці Ревізора» провінційне місто витлумачено письменником як «душевний град», де чиновники – втілені різні пристрасті. Це тлумачення не передбачало з художніх образів зробити алегорію, а оголювало головну думку комедії – подбати про совість, приготувавши себе до відповіді на Суді Христовому, і насамперед посміятися з себе для виправлення. М. В. Гоголь, який вірив у перетворюючу силу художнього слова (поезія – справжнє діяння, долучення до ладу, до онтологічного сенсу), показує у своєму творі, що не людина погана, а діючий у ній гріх.

Тема Страшного Суду набуває свого розвитку в поемі «Мертві душі», головна ідея якої – духовне воскресіння пропащої людини. Для поетики «Мертвих душ» дуже характерна мова художніх асоціацій, прихованих уподібнень, аналогій. В анекдотичних ситуаціях, незначних епізодах, які не мають відношення до основної дії, у прислів'ях та приказках М. В. Гоголь «розсипає» підказки читачеві, який, розмірковуючи про долю рідного народу, має передбачити його високе призначення. Поема «Мертві душі» пронизана іронією, що допомагає виявити об'єктивні протиріччя дійсності. Письменник створює гротескно-виразні образи, наділені негативними якостями, викоренити які цілком неможливо тому, що вони виявляються у збоченій формі, просто доведені до надмірності (практичність Собакевича, господарська ощадливість Плюшкіна, споглядальність та привітність Манілова, енергія Ноздрьова). Головний герой – Павло Іванович, виявляє незвичайний та практичний розум, але спрямований він на підприємство, позбавлене духовної основи. Представлені в гіпертрофованій формі, спочатку позитивні риси викликають сміх, іронію, безсумнівно, наділену функцією, що карає, але ця іронія водночас й сумна. Сміх викликає почуття страху, закликає до милості, він розрахований на пробудження від сну. Відкривається, що сміх може бути гірким і очисним, цей «світлий сміх» дає шанс воскреснути. М. В. Гоголь говорив про те, що сміх значніший і глибший. Не жовчний, болісний сміх, і той легкий сміх, що служить для дозвільної розваги та забави людей, але той сміх, який весь «вилітає» зі світлої природи людини. Але не чують могутньої сили такого сміху: що смішно, те низько, каже світ, суспільство; тільки тому, що

вимовляється суворим, напруженим голосом, тому лише дають назву «високого». Сміх письменника у повному обсязі доступний лише сильно розвиненому духу. Він то мироосяжний, то всезнищуючий, такий, що вимагає духовної обережності. М. В. Гоголь – незрівнянний майстер комічного, але важко одухотворити сміх і поєднати іділію зі сміхом, бо комічне не тільки «нескінченна доброзичливість». Проте М. В. Гоголю властиве розуміння того, що сміх може бути пом'якшеним, умиротвореним. Саме як поет ліричний виступає він у повісті «Старосвітські поміщики», де звучить такий світлий сміх. О. М. Ремізов називає цей сміх «інфернальним», сміхом *звідти*: Опанас Іванович «завжди майже посміхався», зберігала посмішку і Пульхерія Іванівна. «Ослаблений» сміх – знак тихої радості, тут зовнішній сміх лише бурхливий прояв внутрішньої посмішки. Ця багатозначна посмішка подібна до евангельського: «Радійте й веселіться...» (Мт., 5:12). У повісті «Тарас Бульба» чується дзвін мечів та спів стріл, музика битв та сміх козаків. Це і «насмійки» Тараса над синами як перевірка їхньої «козацької честі»: «– А повернись-но, синку! Який-бо ти смішний! Що це за попівські підрясники на вас? І отак би то всі в академії й ходять?» [3]. І «лицарський», часто грубий гумор Січі, так, наприклад, образ козака, що танцює гопак, сповнений самоіронії: «Оселедець буйно розвівався за вітром, і могутні груди його були зовсім голі; на ньому був теплий кожух, і піт цебенів з нього, як з відра. – Та скинь же, вражий сину, хоч кожуха! – гукнув, не втерпівши, Тарас. – Ти ж бачиш, як парить! – Не можу! – відгукнувся запорожець. – Чому? – Не можу, бо в мене така натура: що скину, те проп'ю» [3]. Неминуче висміюється пошлість, бездуховність і гріховність (М. В. Гоголь відтворював пошлість у досконало естетичних образах). Сміється козак над боягузством, над ворогом, такий сміх – ознака безстрашності, яка висвічувалась гоголівським сміхом: «Гострий був на колюче слово Попович... – А хотів би я подивитись, як вони нам обріжуть чуби! ... А хто зна! Може, ляхи й правду кажуть: коли виведе їх он той пузатий, вони матимуть добрий захист. – Чому ж ти думасш, вони матимуть добрий захист? – спитав Голокопитенко, знаючи, що Попович уже готується щось прищипити. – А тому, що позад нього сховається все військо, і вже чорта лисого з-за його пуза дістанеш кого-небудь списом. Всі козаки засміялися» [3]. Як бачимо, сміх у повісті багатолікий: він веселить, викриває, висміює; але є щось таке, «прекрасне і високе», що виключає сміхове відношення (причетність до ладу). Шлях від смішного та несерйозного до духовного відкриття й одкровення через сміх може здатися абсурдним, але для стилю М. В. Гоголя цей шлях доленосний.

У його повістях поступальний рух до Бога лежить через самопізнання, народження та відторгнення «духовних монстрів», що виходять з-під пера письменника. Самопізнання є і «самотворення», і духовне оновлення для людини. Намагаючись розгадати образ сміху у творах М. В. Гоголя, який поєднав комічного генія та побожну людину, ми відзначили головне – сміх складно інтегрувати в єдину систему. Сміх постає як спосіб осмислення життя. У різних своїх градаціях він фамільярно досліджує людину, вивертаючи її навиворіт (у «Вечорах на хуторі біля Диканьки», у «Миргороді»); викриває невідповідність між зовнішністю і нутром (у «Ревізорі» – світ, де все смішно і несерйозно, де серйозним є лише сміх); осміює «все разом», що гідно «загального осміяння», але й сподівається на «воскресіння» (у «Мертвих душах»); гірко оплакує (у «Шинелі»); очищує (у «Тарасі Бульбі»).

Отже, сміх викликає не тільки комічний ефект, в очах письменника він має ще і релігійне виправдання, сміх, звернений проти сил темряви, різко висміює боговідступництво. М. В. Гоголь хоче «посміятися над чортом», але усвідомлює всю небезпеку осміяння. Сміх, що вийшов із духу зневіри, не відразу стає у письменника засобом боротьби із злом. У «Авторській сповіді» М. В. Гоголь каже, що треба зі сміхом бути дуже обережним, адже варто тільки тому, хто розумніший, посміятися над однією стороною справи, як уже слідом за ним той, хто дурніший, буде сміятися з усіх сторін справи. Сміх «над усіма сторонами справи» – гротеск, суть якого полягає в максимальному загостренні, фантастичному перебільшенні окремих негативних рис персонажа, нівелюванні його позитивних рис. Звідси і виникають гоголівські парадоксальні образи, що викликають не тільки сміх, а й неприйняття, навіть страх. Він може стати віддаленням від образу, чого боявся пізній М. В. Гоголь, і зрештою повстати проти самого образу. Усвідомлення диявольської небезпеки сміху призводить М. В. Гоголя до усвідомленого служіння Богові. Він мав абсолютний слух на прояв зла і в смішному також, тому «Вибрані місця з листування з друзями» серйозні, але вже багато хто з недовірою ставиться до «людини, яка смішила». «У точці абсолютної свободи сміх неможливий, бо зайвий» [1, с. 346]. Тому одна із граней гоголівського сміху – «беззвучний сміх», тиха радість, без очевидного ярмарку та гротеску. «Якщо уявити людину, яка ... кожної миті буття має всю повноту свободи, то це Боголюдина Ісус Христос, яким Його завжди мислила і уявляла собі християнська традиція» [1, с. 346]. Цей обертон

сміху зустрічається в циклі «Миргород», у повісті «Старосвітські поміщики», де ритмічний лад старосвітського життя вивільняє моральні сили людини, яка перебуває у благодатній радості та цілокупно долучена до ладу.

Можна дійти висновку, що сміх М. В. Гоголя багатолікий, сам по собі він не є самоціллю, тому часто сумний по відношенню до всього буття. Бачити кумедний бік і те, що за цим стоїть – ціль більшості творів М. В. Гоголя. М. В. Гоголем розкриваються важливі питання буття і зосереджується увага на згубності перебування людини поза Богом і любов'ю, на її безнадійній самоті поза Церквою Христовою. «Хто має вуха чути, нехай чує!» (Мт., 11:15). Важливо почути, з якою духовною серйозністю М. В. Гоголь ставився до своєї письменницької справи. Він говорив «живими образами», а не міркуваннями, адже Істина очевидна. Отже, «комічне» та «гумор» у М. В. Гоголя не можна розуміти як «блазеньське» чи «карикатуру». Стиль М. В. Гоголя по суті був зосереджений на дисгармонії життя, але водночас прагнув до ладу, тому його сміх змінюється, одухотворюючись. Зазначимо, що говорити про стиль і лад геніальної творчості М. В. Гоголя можна і потрібно нарізно, оскільки лад онтологічно первинний, він зумовлює естетику, в межах якої знаходиться стиль.

Література

1. Аверинцев С. С. Связь времен. Київ: Дух і Літера, 2005. 448 с.
2. Вступ до літературознавства. Хрестоматія: навч. посіб. / упоряд. Л. П. Квашина. Вип. 1: Естетика і поетика М. М. Бахтіна. Донецьк: ДонНУ, Норд-Пресс, 2009. 232 с.
3. Микола Гоголь Повні тексти творів. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/author.php?id=5> (дата звернення: 10.03.2024)

References

1. Averintsev, S. S. (2005). *Sviaz' vremen* [Connection of Times]. Kyiv: Spirit and Letter [in Russian].
  2. Kvashina, L. P. (Ed.). (2001). *Vstup do literaturoznavstva*. Khrestomatiya [Introduction to Literary Studies. Reader]. Iss. 1.: *Estety'ka i poety'ka M. M. Baxtina* [Aesthetics and poetics M. M. Bakhtin]. Donetsk: DonNU, Nord-Press Publ. [in Ukrainian].
  3. Gogol, M. *Povni teksty` tvoriv* [Full Texts of Literary Works]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/author.php?id=5> (Last accessed: 10.03.2024) [in Ukrainian].
-

Liubetska V. V.

PhD in Philology, Assistant Professor, the Department of Ukrainian language and Linguistic Training for Foreigners Odesa I. I Mechnikov National University
hour.mirgorod@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3774-8883

About Subject and Gradation of Laughter in the Artistic World of M.V. Gogol

The paper is related to the consideration and understanding the subject of Gogol's laughter, as well as the gradation of laughter in the artistic world of M.V. Gogol. Gogol's laughter is characterized not only as «ambivalent» laughter (according to M.M. Bakhtin), but more precisely as laughter with different gradations. Festive laughter in M.V. Gogol works can turn into evil mockery. Along with «real fun», laughter in Gogol's stories also causes fear. In the paper, the author draws attention to the fact that M.V. Gogol's «ability to laugh» is combined with the ability to «truly revere». In his later works, laughter, directed at a person, is close to tears. The example can be the sad story about the stolen overcoat, which brings us to tears, not after laughter, but along with it. The question of «laughter's» power and its «subject» already arises in the comedy «The Inspector General», where M.V. Gogol seeks not to make the audience laugh, but to remind of God's inevitable retribution, of the Judgment of Christ, which every person should expect. The theme of the Last Judgment develops in the poem «Dead Souls», the main idea of which is the spiritual resurrection of a lost person. The writer creates grotesquely expressive images endowed with qualities brought to excess. «Dead Souls» is permeated with sad irony, which helps to reveal objective contradictions of reality, filled with bitter and cleansing laughter. The path from funny and frivolous to spiritual discovery and revelation through laughter may seem absurd, but for M.V. Gogol this path is providential.

Key words: laughter, funny, scary, ironic, grotesque, overtone, style, tune.